

AZ MTA SZÉKHÁZ MINT MŰEMLÉK*

WINKLER GÁBOR

az MTA doktora, professor emeritus, Széchenyi István Egyetem

Az MTA Kiskonferenciáján elhangzott előadás számos érdekességet mutatott be a székházépület műemléki jelentőségéről és műemléki kezelésének múltjáról. Az MTA székház sokak szerint hazánk második legjelentősebb középülete. Budapest első neoreneszánsz épülete a historizmus jegyében valósult meg, mely irányzat a mai napig döntően meghatározza a város képét (pl. Halászbástya, budai Várpalota). A historizmus Magyarországon a klasszicizmust követően – a romantikus építészettel párhuzamosan –, az 1860-as évek elején jelentkezett: elsőként a neoreneszánsz jegyeivel, amely mellé aztán felzárkóztak a neogótikus, neoromán és neobarokk építészet művelői is.

Az előadás e mű kapcsán érintette a magyar műemléki törvények forrásait, elemezte a műemléki épület funkcióit. Az épület történeti helyként, művészeti emlékként is jelentős szereppel bír. A palota térvilága, gazdag képzőművészeti anyaga, valamint az épületet meghatározó stílusjegyek mellett a II. világháború által okozott károk helyreállításának folyamata is ismertetésre került.

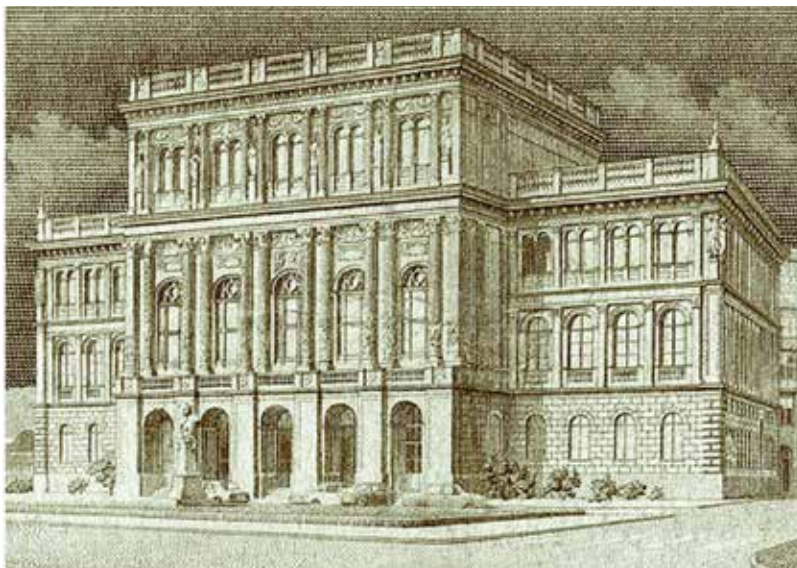
Kulcsszavak: MTA palota, műemlékvédelem

Szerencsésnek érzem magamat, hogy itt, a Magyar Tudományos Akadémia felolvasótermében az Akadémia palotájáról beszélhetek. Ritkán esnek a dolgok ilyen szerencsésen össze, mint itt, most, ezen a helyszínen. Nem árulok el természetesen titkot, hogy az épület, amely otthont ad ülésünknek, védett műemlék. Ugyanakkor nyilvánvalóan az is köztudott, hogy az épület falai között, kiváló tudósok kezdeményezésére és közreműködésével született meg és nyert végleges formát a szervezett magyar műemlékvédelem.

Az épített örökség megóvásának a gondolata köztudottan a 18. század végén, a nemzeti eszme megszületésével, a nemzeti államok kialakulásával vált egyre inkább igényné. E szempontból mérföldkő volt a francia forradalom. A tudatos és intézményes műemlékvédelem kialakulása a társadalmi átalakulások egyik kísérőjelensége volt.

A magyar reformkor idején a nemzeti múlt, hajdani nagyságunk felidézése a nemzeti függetlenségért való küzdelem egyik fontos erőforrása volt. A civil társadalom – közülük is talán legelőbb a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Egyesülete –

*A konferencia másnapján, 2015. május 19-én a Szerző elhunyt, előadását változtatás nélkül közöljük. A képek az előadás diáiból származnak. (A Szerk.)

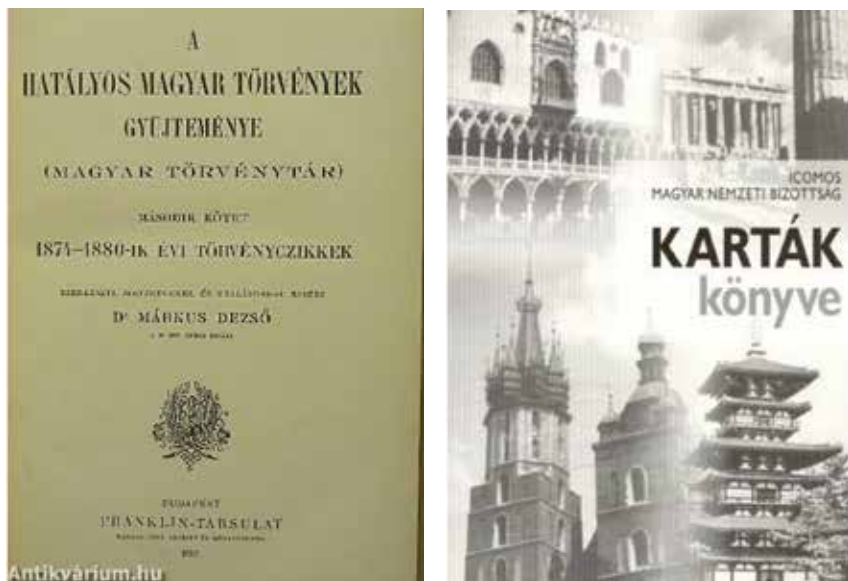

1. ábra. Az Akadémia palotája 1865

és a Magyar Tudományos Akadémia egyaránt felkarolta e gondolatot. Henszlmann Imre (1813–1888) neve többször elhangzott/elhangzik mai ülésünkön. Gyulai Pál 1888. december 19-én, a Kisfaludy Társaságban elhangzott nekrológiájában hangsúlyozta, „hogy Henszlmann évtizedeken át *izgatott* műemlékeink fenntartása ügyében... és e munkásságát leginkább az Akadémia körében fejtette ki”. „Az Akadémia már 1862-ben a megoldást egy *országos hatáskörű*, önálló költségvetéssel rendelkező és az Akadémiától függetlenül működő szakmai szervezet felállításában látja.”

Már jó tizenöt éve állt az Akadémia palotája, amikor – hosszú és heves parlamenti vita után – 1881-ben megszületett az első magyar műemléki törvény. A védelem korhatára ekkor még a középkor vége volt: az Akadémia új palotája, a 19. századi „kortársépítészet” remek emléke ekkor még nem remélhette, hogy a „fenntartandónak nyilvánított emlékek” közé kerüljön.

Az épület műemléki védettségének szükségességére először Kismarty-Lechner Jenő (1878–1962), a kiváló építész és építészettörténeti író, Lechner Ödön unokaöccse hívta fel a figyelmet, 1917-ben összeállított, kéziratban fennmaradt leírásában. 1924-ben ugyancsak ő állította össze „Budapest Székesfőváros műemlékeinek és műemlékszerű épületeinek lajstromát”. Mint tudott, egészen 1949-ig ez a jegyzék helyettesítette a hivatalos műemléki jegyzéket. Kismarty-Lechner Jenő első rendű, „műemléki” besorolást javasolt a becses épületnek. A palota Genthon István – Zakariás G. Sándor 1949-ben összeállított „Budapest műemlék jellegű építményeinek jegyzékében” is szerepelt, és 1952-ben a BVTI „Budapest műemlékeinek jegyzékébe” is felvették.

2. ábra. Magyar műemléki törvények forrásai

Hogy milyen indokkal kerülhettek listára hazai műemlékeink, azt a műemléki törvények, illetve rendeletek írták elő. Nagyon fontos megjegyezni, hogy a legelső meghatározástól többnyire a történeti érték szerepel első helyen. Az 1871-es törvény a „Műemlék” elnevezés alatt a „történeti- vagy művészeti értékkel bíró” építményeket értette. Az 1871-es műemléki törvényt az 1937-es építési törvény korszerűnek ítélte, a meghatározáson nem kívánt változtatni. 1949-ben érvénytelenítették az 1871-es törvényt, és a továbbiakban csak rendelet formájában biztosították a műemlékek védelmét.

Az 1949-es rendelet „régészeti, képzőművészeti vagy néprajzi értékkel bíró emlékekkel” tágította a védett épületek fogalmát. 1997-től ismét törvény védi „házánk múltjának kiemelkedő jelentőségű építészeti, történelmi, városépítészeti, képző- és iparművészeti, kertészeti, régészeti, néprajzi vagy műszaki (technikatörténeti) emlékeit”. Az örökségvédelemről szóló 2001-es törvény szerint műemlék a „házánk múltja és a közösségi hovatartozás-tudat szempontjából kiemelkedő jelentőségű történeti, művészeti, tudományos és műszaki emlék, alkotórészeivel, tartozékaival és berendezési tárgyaival együtt”. Az Akadémia palotája mindezen követelményeknek megfelel.

Történeti emlék, hiszen a palota két évszázad magyar történelmének fontos helyszíne volt. Művészeti emlék, hiszen erőteljes tömege, tisztán szerkesztett, markáns, hálós homlokzatai, a homlokzatok mögött rejlő, gazdag és változatos térvilág, az alkalmazott építészeti formák és képzőművészeti alkotások megkérdőjelezhetetlenné teszik magas művészi minőségét. Tudományos és műszaki emlék, hiszen korának

3. ábra. A palota főhomlokzata

legfejlettebb technikáját alkalmazták megépítésekor. Alkotórészei, épülettartozékai és berendezési tárgyai tökéletes összhangban vannak az épület egészével.

Természetesen az Akadémia palotáján is egy sor átalakítás történt. Felújítások, átalakítások az átadást követő években is folytak, ezekkel az épület kisebb hibáit orvosolták, biztonságosabb használatát és komfortját növelték.

Az első nagyobb léptékű felújításra az épület átadása után jó húsz évvel később került sor. A második említésre méltó helyreállítás a 20. század első negyedében (1920–1930) történt: a tetőszerkezet megújítása és a homlokzat helyreállítása akkor közel tíz évet vett igénybe. Az épület belső tereinek összhatásán az 1920-ban bevezetett elektromos világítás jelentősen nem változtatott. Az ekkor felszerelt, formatervezett lámpaburákból egy-kettő még megmaradt.

Az 1945. január 5-i harci események során súlyos károk keletkeztek az épületben: a dunai szárny második emelete ráomlott az első emeleti felolvasóteremre – utóbbiban tartjuk ülésünket –, de a középízalatt térre néző tetőzete is tönkrement. Utóbbi a díszterem állagát is veszélybe hozta. A károk helyreállítása alig egy hónappal a támadás után kezdődött el.

A „Velencei Charta (Karta) – *The International Restoration Charter* – a műemlékek és műemléki helyszínek konzerválására és restaurálására” csak jóval később, 1964-ben született meg, a fennmaradt építési iratok mégis azt bizonyítják, hogy a helyreállítási munkák már ekkor a később lefektetett elvek alapján valósultak meg. A külső homlokzat már 1948 tavaszára megújult. A helyreállítás során csupán né-

4. ábra. Homlokzati „háló”

hány homlokzati plasztika – a homlokzat szfinxei, kisméretű oroszlánfejes konzolok – visszahelyezése maradt el.

A külső helyreállításával egyidőben, 1950-ben tervek készültek az épület külső-belső korszerűsítésére. A tervezés a Fővárosi Épülettervező Irodában indult meg, irányításával a kiváló építész, építészettörténész és műemlék-restaurátor, Borsos Lászlót (1903 – 1975) bízták meg. (Borsos László 1960-ban „több műemlék helyreállítási tervéért” Ybl Miklós-díjat kapott.) Borsos tervében – a nemzetközi műemléki elveknek megfelelően – ragaszkodott az épület belső felépítésének, így lépcsőházainak megtartásához is. Ma úgy látjuk, hogy a sok, meg nem valósult terv közül mindaddig Borsos László terve volt a leginvenciózusabb.

A helyreállítás és korszerűsítés tervei végül a Középülettervező Vállalatnál készültek el, Csánk (Rottmann) Elemér (1897–1969) irányításával. A változtatások, így az udvar beépítése, udvari toldalékok építése az épület összhatását rontották, műemléki szempontból nem voltak szerencsések.

Mivel az átalakítások a használat szempontjából sem hozták meg a kívánt eredményeket, a Középülettervező Vállalattól újabb terveket rendeltek. Ezek tervezője Mányi István (1943) volt. (Mányi 1990-ben – többek között műemléki helyreállításiért – ugyancsak Ybl Miklós-díjat kapott.) Tervének csupán egy része – így a kazánház süllyesztett elhelyezése az udvarban – valósult meg. A tervezési munkák a későbbi időkben továbbra is a Középülettervező Vállalatnál folytak. 1985–88 között az Arany János utca 1. sz. alatti, volt akadémiai bérházat alakították át új, korszerű

5. ábra. A palota térvilága

6. ábra. A lépcsőház tere

7. ábra. A díszterem

8. ábra. Képzőművészeti támaszok

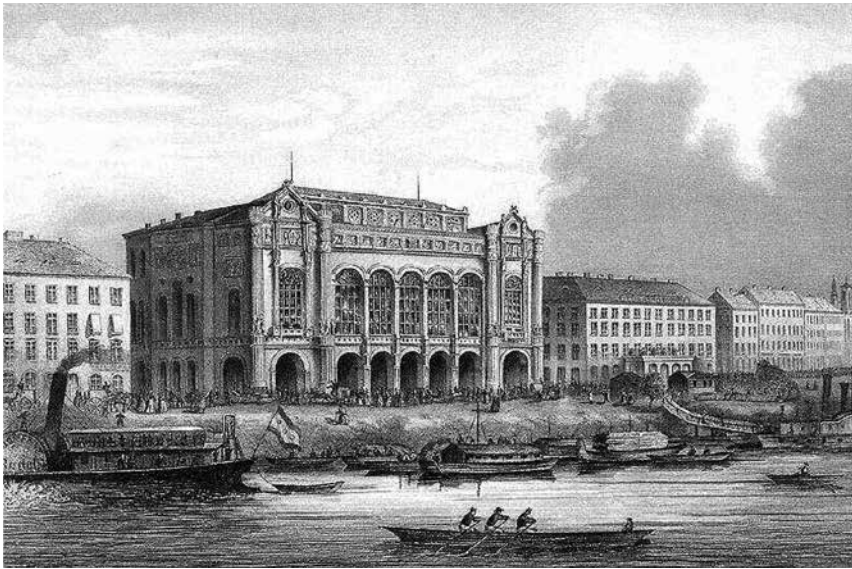
9. ábra. Gazdag képzőművészeti anyag. Johann Nepomuk Ender: A Magyar Tudományos Akadémia allegóriája, 1831. Festmény a Félköríves teremben. Friedrich von Amerling: Gróf Széchenyi István, 1836. Festmény a képtárban

könyvtárrá (KÖZTI, építész Tolnay Lajos). A könyvtári anyag nagyobb részének kiköltözését követően kezdődhetett meg az MTA épületének következő felújítása. E munkák vezető tervezője Borsos Írisz (KÖZTI) építész volt.

A belső terek rekonstrukciója mellett megújultak a gépészeti rendszerek és berendezések. A Dunára néző, eredetileg könyvtárnak épült földszinti öntöttvas oszlopos térsorban tudósklubnak biztosítottak helyet. A harmadik emeleti teremsor ismét alkalmassá vált kiállítások rendezésére (építész: Tolnay Lajos). A könyvtárral határos hátsó udvari szárny padlásterében új levéltári raktár készült. (Borsos Írisz visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy az acélszerkezet elemeit helikopterrel emelték be.)

Szerencsés döntés volt, hogy az épület komfortját biztosító gépészet, így az udvar alatt kialakított kazánház is az Akadémia utcai szárny tetőterébe került. Kényelmes ruhatár is készült, majd a mosdókat terrazzo burkolattal látták el, és a belsőkhöz illő, vázas-táblázatos ajtókat szereltek fel. Mindez azt bizonyítja, hogy az épületet minden időben féltő gondossággal óvta az Akadémia. A palota mai állapota mindenben megfelel a műemlékeknel elvárható legszigorúbb követelményeknek.

A továbbiakban az épület történeti és szakmai fontosságáról és hatásáról szeretnék beszélni. A „stílus” kérdéséhez nekem is lenne néhány megjegyzésem. *Miért a „neoreneszánsz” és miért nem a „neogótika”?* A korabeli írásokat tanulmányozva úgy tűnik, hogy a kortárs építészek a reneszánsz építészet továbbfejlesztését előnyösebbnek tartották, mint a klasszicizmust és a neogótikát. „A reneszánsz volt az a stílus, amelyik a legkevésbé mondott ellent a múltba tekintő 19. évszázad igényeinek” –

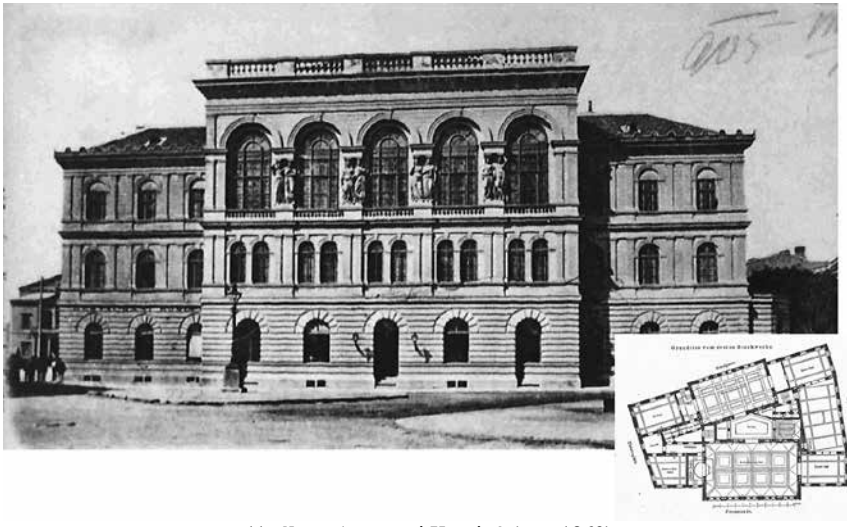

10. ábra. A Vigadó 1865

vélték. „Itt volt szilárd tető, voltak szilárd falak, és szemben az ég felé törő templomgótikával, a külső homlokzaton a vízszintes tagolást részesítette előnyben. Ugyanakkor a reneszánsz kedvelte és megengedte az erős festői hatást. Erre a 19. század derekán mind az építőművészetben, mind a szobrászatban és festészetben erősen törekedtek. A falpillér és a párkány a napfényben erős, tiszta motívumként jelentkeznek: a fal elé helyezett tagozatok erős árnyékokat adnak. Igen, a reneszánsz többet kínált: kimondott sokszínűséget, amely után a kor epekedett!”

Szinte sorsszerű, hogy a pesti Vigadót, Feszli Frigyes nagyszerű alkotását 1864-ben, tehát alig egy évvel az Akadémia épületének átadása előtt fejezték be. Benne a kortársak „a nemzeti szellemű architektúra” megteremtésének szándékát ismerték fel. Az Akadémia palotája nem mutat ilyen irányú törekvéseket. Az 1860-as években az európai építészek nagy része ugyanis tagadta, hogy lehetséges „nemzeti stílust” teremteni. Theophil Hansen egy II. Lajos bajor király és építész kortársak társaságában lefolyt beszélgetés során így vélekedett: „az európai műveltség jelenlegi szakaszában *lehetetlen lenne nemzeti stílust kifejleszteni*, mivel az életmód, az erkölcsök mindenütt egyformák és semmiféle klimatikus különbség nincs: így legfeljebb *sajátos, egyéni ízlésirányzatok* keletkezhetnek, nemzeti stílus azonban semmiképpen nem.” Az Akadémia döntése ilyen értelemben összhangban volt Hansen véleményével.

Hadd említsem meg, hogy a pesti „stílusválasztás” történetéhez kísértetiesen hasonlít a soproni Kaszinó építéstörténete. Erről magának az építésznek, Ludwig

11. ábra. A soproni Kaszinó (terv 1869)

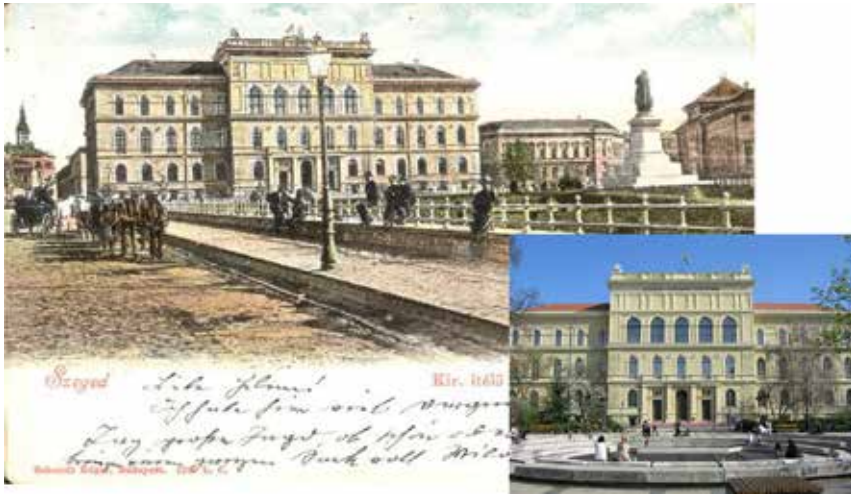
Wächtlernek (1842–1916) Bécsben tartott előadásából sok részletet is megtudhatunk.

Az épület terveinek beszerzésére 1869-ben hirdettek pályázatot. Sajnos a hat pályázati terv közül egy sem maradt fenn. Azt azonban tudjuk, hogy a nyertes tervet Kolbenheyer Ferenc (1840–1881) és Benkó István pesti építészek készítették. A győztes terv neoreneszánsz épületet javasolt. Nem tisztázott, hogy a két pesti építész végül miért nem vállalta a kiviteli tervek elkészítését. Tény, hogy a Kaszinó Bizottság tagjai ekkor a bécsi Ludwig Wächtlert keresték meg, aki gótizáló tervvel indult a pályázaton. Az építész sokáig makacsul ragaszkodott gótikus elképzeléséhez, végül aztán beadta a derekát. A soproni polgárság ragaszkodott a neoreneszánsz tervhez. Az épület tömegelrendezése és belső tereinek egykori kialakítása felfogásában nagyon *hasonlított* az Akadémia pesti palotájához.

Múlt időben szólok, mert az épület neoreneszánsz formájában már csak külsejében létezik. Tömegének tiszta geometriáját tetőbeépítéssel és hozzáépítéssel rontották el. A belső terek kialakítását Franz és Carl Jobst, a bécsi Votivkirche belsőépítészei tervezték. A belsőkről fotót nem találtam, csak tánciskolai emlékeimre hivatkozhatom.

Igaz, a földszinti alaprajz szükösnek bizonyult, az emeleti helyiségek azonban egyetlen, egybekomponált, körkörös térsort alkottak. A báltermetek és a galériás dísztermet kettős reneszánsz loggiák kapcsolták össze. A termek mennyezetét freskók díszítették. A belső kialakítása színvonalában nem maradt el a pesti palota díszes kialakításától.

Az épület „városképi” védelmet élvezett, a monumentális belső architektúra megtartására így nem volt kötelezhető az építész. Úgy tűnik, hogy a műemlék-felügyelő-

12. ábra. A szegedi „egyetemi palota” (1872)

ség sem tartotta túl nagy veszteségnek a belsők pusztulását. Az európai színvonalú térvilág egésze elpusztult, csupán a külső főfalak maradtak meg az épületből.

A legújabb kor építészeti emlékeinek megőrzése égető témájában az ICOMOS 1982 júniusában Kecskeméten nemzetközi kongresszust rendezett. Ennek határozata leszögezte, hogy „az értékteremtő folyamat az építészetben nem zárul le egyetlen korszakkal vagy stílusiránnyal sem. Nem zárul le a gótikával, ahogy azt a szervezett műemlékvédelem kezdeti szakaszában vélték, és nem zárul le a klasszicizmussal sem”.

A nyilatkozat alapján, többéves kutatómunkával, legjobb építészettörténeiszaink és művészettörténeiszaink bevonásával jegyzék készült a „legújabb kor” fenntartásra javasolt vidéki emlékeiről. (A kutatás költségeit az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium fedezte, a minisztérium részéről Dercsényi Balázs irányította az egész országra kiterjedő munkálatokat.) Már ekkor jól érzékelhető volt, hogy a műemlékvédelem határai folyamatosan tágulnak.

A szisztematikus kutatómunka során derült ki, hogy nem egyedül a soproni kaszinó épületére volt hatással a Tudományos Akadémia pesti palotája. Az összegyűjtött korabeli ábrázolások azt bizonyítják, hogy vidéken közel húsz évig a hazai középületek vonzó alaptípusává az Akadémia épülete vált. A kutatások során több tucat hasonló tömegű és elrendezésű középületre bukkantunk. Az Akadémia épületének tehát a maga korában *típusalkotó jelentősége* volt.

A történet szomorú befejezése: a védelemre javasolt közel nyolcszáz épület – közöttük szép számú neoreneszánsz középület – máig nem került védelem alá. Közben közülük nem egyet lebontottak, a felismerhetetlenségig átalakítottak.

A hazai műemlékvédelem kialakulásában Akadémiánk tagjai az első lépésektől kezdve céltudatosan és fáradhatatlanul munkálkodtak. Az elmúlt százötven év során

hosszú és ellentmondásokkal terhes fejlődési folyamaton keresztül, társadalmi, világnézeti változások, válságok küzdelmeiben formálódott ki az a szemlélet, amely a hagyományosan értelmezett műemlékvédelem gondolatából kiindulva napjainkra mindinkább az anyagi és szellemi értékek átfogó szintézise felé tart. Így van ez Európában, így van a világban.

2012 őszén a magyar parlament megszüntette az Országos Műemlékvédelmi Hivatalt. A műemlékvédelem ügye ezzel széttagozódott, az anyagi és szellemi értékek átfogó szintézisének folyamata megszakadni látszik. A rendelet az Akadémia palotáját nem hozta veszélybe, hiszen épületünk történeti jelentősége, művészeti értéke, városképi és építészeti szerepe akár hivatalos műemléki védelem híján is biztosítja fennmaradását. Veszélybe – hasonlóan az egykori soproni Kaszinó épületéhez – a korszak számtalan más emléke került. Az Akadémia Bizottságai sokat *tehetnek/tenniük kell* azért, hogy a műemlékvédelem egykor volt szintézise ismét helyreálljon, és a védelem körei tovább táguljanak.

THE PALACE OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES AS NATIONAL MONUMENT

Summary

The lecture presented on the conference of the Hungarian Academy of Sciences showed interesting facts about the significance of the building and about the past of its maintenance as national monument. According to many opinions the palace of the Hungarian Academy of Sciences is the second most significant public building of Hungary. The first neo-Renaissance building of Budapest was erected in the style of Historicism, which tendency has decisively defined the townscape up to this time (Fisherman's Bastion, Buda Castle). Historicism appeared in Hungary at the beginning of the 1860s following Neo-Classicism and parallel with Romantic architecture: at first with neo-Renaissance characteristics, but later the neo-Gothic, neo-Romanesque and neo-Baroque architecture emerged as well.

The presentation analysed the sources of the Hungarian laws about monument preservation, the functions of the building as monument. The palace has a significant role also as historical place and artistic relic. The lecture also presented the spatial arrangement of the building, its rich fine arts collection, its defining stylistic characteristics, and the process of restoration after the damages in World War II.

Keywords: palace of the Hungarian Academy of Sciences, preservation of monuments